

TANIKLARIYLA TARAMA SÖZLÜĞÜ'NDE YER-YÖN KAVRAM ALANIYLA İLGİLİ
SÖZLERLE OLUŞAN DEYİMLEŞMİŞ BİRLEŞİK FİLLER

Doç. Dr. Yeter TORUN ÖĞRETMEN*

ÖZ

Bireyin zihinsel düzlemindeki önemli kavramlardan bir de yer-yön kavramıdır. Her dilde olduğu gibi Türkçenin sözcüklerinde de yer-yön kavram alanına yönelik birçok sözcükle karşılaşılır. Yer-yön sözcükleri, Türkçenin ilk yazılı kaynaklarından itibaren geniş bir kullanım alanı bulan sözcüklere kalıplaşmalar içinde daha sık rastlanır. Kalıplaşma ile ortaya çıkan deyimlerde de yer-yön sözleri sık kullanılan sözcüklere dir. Yer-yön sözcüğü + fiil birliktelik kullanımından oluşan öbekler, anlam değişimlerine bağlı olarak birleşik fiil formu kazanabilmektedir. Bu çalışmada Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü'nde yer-yön sözcüğü + fiil birlikteliğinden oluşan deyimleşmiş birleşik fiiller üzerinde durulmuştur. Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü'nde aşağı-yukarı, ön-arka, karşı-yan, ileri-geri, iç-dış, sağ-sol karşıtlarıyla ilgili sözcükler, deyimleşmiş birleşik fiiller oluşturmuştur. Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü'nde aşağı-yukarı ve karşı-yan kavramlarıyla ilgili sözcüklerle oluşan deyimleşmiş birleşik fiillere daha sık rastlanmıştır. Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü'nde yer-yön sözlerinin kullanıldığı deyimleşmiş birleşik fiiller anlam açısından "alçakgönüllülük, değersizlik, güçlük / zorluk, utanma / mahcubiyet, itibar / büyüklük / yücelik / üstünlük / güç, büyükleme / kibir, ısrar / kararlılık, bırakma-vazgeçme- erteleme, engel / karşı koyma / direnç gösterme, seçim yapma, kaçınma / tarafsızlık, fırsat, destek / birliktelik / kazanç, hastalık, acı, heyecan, bunalım / sıkıntı, karamsarlık / ümitsizlik, açığa vurma, sınır tanımazlık, yoksunluk, doğruluk / sağlık, terslik" gibi farklı anlamlar ifade edebilmektedir. Sonuç olarak Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü'nde yer-yön sözleriyle oluşan birleşik fiiller, gerek birliktelik kullanımları gerekse anlam özellikleri açısından zengin bir görünüm sergilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü, yer-yön kavramı, deyimleşmiş birleşik fiil, sözcüklü.

IDIOMATIC COMPOUND VERBS RELATED TO THE PLACE-DIRECTION CONCEPT
FIELD IN TANIKLARIYLA TARAMA SÖZLÜĞÜ

ABSTRACT

One of the important concepts in the mental plane of the individual is the concept of place-direction. Many words related to the place-direction concept field are encountered, as in any language, in the vocabulary of Turkish. Place-direction words are words that find wide use since the first written sources of Turkish. Words used in the language are more common in stereotypes. Place-direction words are also frequently used in idioms that appear with stereotyping. Groups consisting of the use of *place-direction word + verb* can gain a compound verb depending on the meaning changes. In this study, the compound verbs consisting of *place-direction word + verb* in Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü are emphasized. Words related to *up-down, front-back, opposite-side, forward-backward, inner-outer, right-left* opposites in Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü created idiomatic compound verbs. Idiomatic compound verbs composed of words related to the concepts of *up-down* and *opposite-side* were more frequently encountered in Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü. Idiomatic compound verbs that use place-direction words in Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü can express different meanings such as

* Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili Anabilim Dalı, ytorun@cu.edu.tr, 0000-0003-3665-2775

humility, insignificance, difficulty /difficulty, shame / embarrassment, reputation / greatness / greatness / superiority / power, greatness / arrogance, persistence / determination, abandonment-abandonment-postponement, obstacle / resistance / resistance, choice, avoidance / neutrality opportunity, support / togetherness / gain, illness, pain, excitement, crisis / distress, pessimism / hopelessness, revelation, limitlessness, deprivation, truthfulness / health, misfortune. As a result, the compound verbs formed with place-direction words in Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü exhibit a rich appearance in terms of both their use and their meaning.

Keywords: Old Anatolian Turkish, Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü, concept of place-direction, idiomatic compound verb, vocabulary.

1.Giriş

Dilde çok kullanılan sözlere zaman içinde dil kullanıcısının yüklediği anlamlar çerçevesinde ilgili sözcüğünün anlam alanı genişler. Ayrıca atasözü, deyim gibi kalıplaşmalarda çok kullanılan sözlere sıkça rastlanır. İnsanın düşünce ve eylem dünyasında en önemli kavramlardan biri olan *yer-yön* kavramı da her dilin sözcüğü içinde yer alan kavramlardan biridir. İnsan zihninde önemli bir yer tutan *yer-yön* kavramının dil düzlemine yansımalarına bakıldığında, her dilde olduğu gibi Türkçede de *yer-yön* kavram alanını işaretleyen sözlere Türkçenin ilk yazılı kaynaklarından itibaren rastlanır. Türklerin savaşçı ve hareketli bir toplum olması bakımından *yer-yön* kavram alanı açısından Türkçenin zenginlik gösteren bir dil olduğu; ilk yazılı kaynakların sözcüğünün üçte birini *yer-yön* ile ilgili sözlerin oluşturduğu ifade edilmektedir (Duran, 1988:1). Türkçenin tarihi gelişim sürecinde *yer-yön* kavram alanına yönelik sözler, farklı anlam ve yapısal ilişkiler içinde geniş bir kullanım alanına sahip olmuştur (Duran, 1988; Sağlık Şahin, 2009).

Anlambilimi çalışmalarında *yer-yön* gösteren sözcükler ters / zıt / karşıt (opposition) anlamlı sözcükler içinde ele alınmış (Aksan, 1999: 81-82); her dilde *kuzey-güney, doğu-batı, sağ-sol, ön-arka, ileri-geri, aşağı-yukarı* gibi yön gösteren karşıtlarının olduğu dile getirilmiş; bu *yer-yön* karşıtlarından dikey boyutta *yer-yön* kavramını ifade eden *aşağı-yukarı* karşıtlarının çocukların dil ediniminde en önce öğrenilen kavramlar olduğu vurgulanmıştır (Sağlık Şahin, 2009: 19-20). Türkçenin gerek tarihi dönem gerekse çağdaş lehçeleri üzerine yapılan çalışmalarda *kudı, asra, ast, astın, alt, altın, aşak, aşaga; yogaru, yügerü, üze / üzre, üst, üstün, üstürti, örü; ön, art, arka, ilerü, gerü, ong, sag, sol* gibi *yer-yön* kavramıyla ilgili sözcüğünün ses, biçim, anlam özellikleri ve dil-kültür ilişkisi çerçevesinde değerlendirilmesi söz konusudur (Duran, 1988; Türk, 2004; Sağlık Şahin, 2009). Dil-kültür ilişkisi bağlamından dil kullanıcısının düşünce dünyasında diğer kavramlara yüklediği anlamlarda *yer-yön* kavramının konuşurun anlamlandırma sürecinde önemli bir yere sahip olduğu ifade edilmekte ve bireyin düşünce düzlemindeki metaforik yansımalarda yönelim metaforlarından söz edilmektedir (Lakoff-Johnson, 2015: 40, 50).

Türkçede *yer-yön* kavram alanıyla ilgili sözcükler genellikle isim soylu sözcükler içinde ele alınmış ve dizimsel ilişkiler bağlamında *yer-yön* zarfı olarak değerlendirilmiştir (Ergin, 1989: 246; Banguoğlu, 1990: 373; Koç, 1996: 213; Korkmaz, 2003: 498; Atabay-Özel-Kutluk, 2003: 87). Türkçenin sözcüğünde *yer-yön* kavramını ifade eden sözcüklerden türeyen *alçal-, aşağıla-, ilerle-, gerile-, karşıla-, onar-, sağla-, solla-, üstele-, yönel-, yönet-, yönelt-, yücel-, yücelt-, yüksel-* gibi birçok fiille karşılaşmak mümkündür. *Yer-yön* kavramıyla ilgili sözcüklerden türeyen fiiller dışında,

Türkçenin gerek tarihi gerekse çağdaş lehçelerinde yer-yön kavramıyla ilgili sözcükler birleşik fiiller içinde de geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Bu çalışmada yer-yön kavram alanıyla ilgili karşıtların, deyimleşmiş birleşik fiillerdeki kullanım ve anlam özellikleri üzerinde durmak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın kapsamı ise 13. yüzyıldan başlayarak 19. yüzyıla kadar olan süreçte 227 eserin taranmasıyla oluşturulan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü'nde (TTS'de) içinde yer-yön kavram alanıyla ilgili sözcüklerin yer aldığı deyimleşmiş birleşik fiillerle sınırlandırılmıştır. İncelemede *aşağı-yukarı*, *ön-arka*, *karşı-yan*, *ileri-geri*, *iç-dış*, *sağ-sol* karşıtları ve bu karşıtlarla ilgili yer-yön sözcükleri ile bu karşıtlar dışında kalan diğer yer-yön bildiren sözlerin kullanıldığı deyimleşmiş birleşik fiiller üzerinde durulmuştur. İlgili birleşik fiillerde karşılık olarak TTS'de verilen anlamlar esas alınmıştır.

2. Bulgular

TTS'de içinde yer-yön kavramıyla ilgili sözcüklerin yer aldığı deyimleşmiş birleşik fiiller, *aşağı-yukarı*, *ön-arka*, *karşı-yan*, *ileri-geri*, *iç-dış* ve *sağ-sol* karşıtlıkları çerçevesinde sınıflandırılmıştır.

2.1. Aşağı-Yukarı karşıtlığıyla ilgili olanlar

Dikey yer-yön kavramıyla ilgili olarak TTS'de *aşağı* / *aşaga* / *aşak*, *alt*, *alçak*; *üst*, *üzeri*, *yüce*, *yukarı*, *yüksek*, *örü* / *öri*, *ulu* sözcükleriyle deyimleşmiş birleşik fiil oluşturulmuştur.

2.1.1. Aşağı ile ilgili olanlar

TTS'de *aşağı* kavramına yönelik olarak *aşağı* / *aşaga* / *aşak*, *alt* ve *alçak* sözcükleriyle birleşik fiiller oluşturulmuştur. Belirlenen birleşik fiillerde *aşağı* / *aşaga* / *aşak* sözcüklerinin esas yardımcı fiillerden *kıl-*, *eyle-* ve *ol-* fiillerinin yanı sıra *ko-*, *kal-*, *var-* fiilleriyle kalıplaşarak birleşik fiiller oluşturduğu görülmektedir. Bu kullanımlarda *aşağı* (*aşaga* / *aşak*) sözü *kal-* ve *ko-* fiiliyle birliktelik kullanımlarında *geri kalmışlık* ve *değersizlik* anlamlarını bildirirken; *var-* ve *eyle-* fiilleriyle kullanımında görece olumlu bir değer yargısı olan *alçakgönüllülüğü* ifade etmektedir. *Alt* sözcüğü ise *kal-* fiiliyle birlikte kullanılmıştır. Bu kullanımlarda bir şeyin (*taş*, *söz*) altında kalma bağlamında *zorluk* ve *mahcubiyet* anlamları dile getirilmektedir. *Alçak ol-* fiili de *alçakgönüllülük*, *tevazu* bildirmektedir:

Alçak olmak: Mütevazi olmak, alçak gönüllü olmak.

Aşaga kılmak: İndirmek, aşağı etmek.

Aşaga komak: 1. Alçak görmek, değer vermemek. 2. Alçaltmak, hafifletmek.

Aşağı kalmak: Geri kalmak.

Aşağı varılmak: Tenzil edilmek.

Aşak varmak: Gönül alçaklığı göstermek.

Aşaklık eylemek (aşağılık eylemek, aşaklık kılmak): Tevazu göstermek.

Başı aşağı olmak: Utanmak, mahcup olmak.

Eli taş altında kalmak: Zarurete düşmek, ihtiyaç içinde kalmak.

Sözün altında kalmak: Verdiği sözü yerine getirememek.

2.1.2. Yukarı ile ilgili olanlar

TTS'de *yukarı* kavramına yönelik olarak *üst*, *üzeri*, *yüce*, *yukarı*, *yüksek*, *örü / öri*, *ulu* sözcüklerinin kullanıldığı deyimleşmiş birleşik fiillerle karşılaşılmaktadır. *Üst* ve *üzeri* sözcüklerinin yer aldığı fiillerde, ilgili sözcükler fiilin istem durumuna göre sıklıkla yönelme durumuyla kullanılmıştır: *Üstüne agla-*, *üstüne gir-*, *üstüne düş-*, *üzerine ol-*, *üzerine / üstüne sür-*, *üzerine ugra-* örneklerinde olduğu gibi. *Yukarı* sözcüğü ise *ol* fiiliyle birlikte kullanılmıştır. *Yüce* sözü *dut-* / *tut-* ve *eyle-* fiilleriyle birlikte kullanılırken, *yüce* sözüden türeyen *yücel-* / *yücelt-* fiil biçimleri de birleşik içinde yer almıştır. Yukarı kavram alanıyla ilgili *örü / öri* sözcüğü TTS verilerine göre *tur-* / *dur-* ve *kalk-* fiilleriyle birliktelik kullanımı sergilemektedir. Anlam özellikleri bakımından yukarı kavram alanıyla ilgili sözlerden *üstün* sözcüğü *güç*, *kuvvet* anlam alanıyla ilgili iken (*eli üstün ol-*); *üstüne düş-*, *üstüne gir-* fiillerinde *üst* sözcüğü *yan*, *etraf* anlamında kullanılmıştır. *Üzerine ol-*, *üzerine / üstüne sür-* kullanımlarında ise *ısrar*, *kararlılık*, *pes etmeme* gibi anlamlar ifade edilmektedir. *Yüce* ve türevlerinin yer aldığı *yüce dut-*, *yüce eyle-* fiilleri *yükseltme*, *üstün tutma* anlamlarında iken, *kendüyi yüce tut-*, *yücelik et-*, sözü *yücelt-* fiillerinde *kibir*, *büyüklik taslama* gibi görece olumsuz anlamlar dile getirilmiştir. *Yüksek uç-* fiili de *kibir*, *büyüklenme* anlamıyla kullanılmıştır. Ayrıca yukarı kavramı içinde değerlendirilebilecek *ulu* sözcüğüyle oluşturulan *ululuk et-*, *büyüklenme*, *kibir* anlamıyla ilgiliyken; *ulu tut-* ise *itibar* kavramına yönelik bir kullanım oluşturmuştur:

Eli üstün olmak: Kudret sahibi olmak.

Kendüyi yüce tutmak: Büyüklük taslamak, kendini büyük göstermek.

Örü kalkmak: Ayağa kalkmak

Örü turmak / durmak: Ayağa kalkmak

Örü turu gelmek: birden bire ayağa kalkmak

Örü turuşmak: Birlikte ayağa kalkmak

Sözü yüceltmek: Yüksek sesle konuşmak, yüksekte atıp tutmak.

Ulu tutmak: İtibar etmek.

Ululuk etmek: Kibirlenmek, büyüklük taslamak.

Üstüne aglamak: Ölüsüne ağlamak.

Üstüne düşmek: Etrafına, üstüne toplanmak.

Üstüne girmek: Yanına girmek, nezdine varmak.

Üzerine olmak: Ciddi tutmak, ihmal etmemek, üzerine düşmek.

Üzerine sürmek (üstüne sürmek): İsrar etmek, üstelemek.

Üzerine uğramak (üzerin urmak): Üzerine yürümek, hücum etmek, saldırmak.

Yukarı olmak: Yükselmek.

Yüce dutmak: Yükseltmek.

Yüce eylemek: Yükseltmek.

Yüceli yücelivermek: Şaha kalkmak, şahlanmak.

Yücelik etmek: Kibir, azamet satmak.

Yüksek uçmak: Yüksekten atıp tutmak, azamet furuşluk yapmak, büyüklük taslamak.

2.2. Ön-arka karşıtlığıyla ilgili olanlar

Yatay yer-yön kavramları bağlamında TTS'de ön-arka karşıtlığıyla ilgili *ön*, *önegülük*, *öñürdi / öñürdü*, *iley*; *arka*, *art* sözcükleriyle deyimleşmiş birleşik fiiller oluşturulduğu görülmektedir.

2.2.1. Ön ile ilgili olanlar

TTS'de *ön* kavramıyla ilgili *ön*, *önegülük*, *öñürdi / öñürdü*, *iley* sözcüklerinin kullanıldığı deyimleşmiş birleşik fiillere rastlanmıştır. Bu fiillerde *önegülük* sözcüğü *et-* ve *eyle-* yardımcı fiilleriyle birleşik fiil biçimi kazanmıştır. *Önegülük et-* / *eyle-* birleşik fiili anlam açısından aslında *bir şeye karşı gel-* / *diren-* anlamıyla derin yapıda *karşı* kavramına denk bir anlam ifade etmektedir. *Ön* sözcüğünün kullanıldığı deyimlerden *ön gel-* fiilinde *ön* sözcüğüne *karşı* anlamı verildiği görülmektedir. *Önün al-*, *önünde baş ko-* ve *önüne bırak-* fiillerinde *ön* sözcüğü, *bir şeyin / bir kimsenin önü* anlamında iken; *ön ver-* fiilinde *meydan* anlamı verilmiştir. *Öñürdi / öñürdü* sözcüğünün *dut-* fiiliyle oluşturduğu birleşik fiil *hızlanmak*, *acele etmek* anlamları ile *öñürdi / öñürdü ol-* birleşik fiiline verilen *öne geçmek* anlamlarında ilgili sözcüğün *ileri* anlamına denk kullanımı söz konusudur:

İleyini almak: Yolunu kesmek, önüne çıkmak

Ön gelmek: Karşısına gelmek, karşısında durmak.

Ön vermek: Meydan vermek.

Önegülük etmek (önegülük eylemek, öneğilik etmek): Teannüt etmek, asilik etmek.

Önün almak: Önünü kesmek, önüne çıkmak.

Önünde baş komak: Yere kapamak.

Önüne bırakmak: Önüne katmak

Öñürdi / öñürdü dutmak: acele etmek, hızlanmak.

Öñürdi / öñürdü olmak: Öne geçmek, önce bulunmak.

2.2.2. Arka ile ilgili olanlar

TTS'de *ön* karşıtı *arka* ve *art* sözcükleriyle oluşturulmuş birleşik fiiller yer almaktadır. Bu sözcüklerden *art* sözünün kullanıldığı birleşik fiillerde *art* kavramı bir şeyin ya da bir kimsenin ardı olarak genellikle *art + iyelik eki + yönelme / yükleme / eşitlik durumu + fiil* yapısından oluşmuştur ve birleşikteki fiilin anlam ve istem durumuna göre birleşik fiil anlam kazanmıştır. İçinde *art* sözcüğünün yer aldığı *ardına*

uy-, *ardınca git-*, *ardınca ol-*, *ardın sür-* fiillerinde *ısrar*, *vazgeçmeme* anlamı varken, *ardına at-* fiilinde *bırakma*, *vazgeçme* anlamı vardır:

Ardına atmak: Terketmek, vazgeçmek, bırakmak.

Ardın almak: Arkasını çevirmek, kuşatmak, ricat hattını kesmek.

Ardına uymak: Ardına düşmek, peşinden koşmak.

Ardın basmak: Peşini bırakmayarak takip etmek, geriden vurmak.

Ardınca gitmek: Bir kimseye uymak.

Ardınca olmak: Hevesinde, sevdasında olmak.

Ardın sürmek (ardını sürmek, artların sürmek): Peşini bırakmamak azminde olmak, izinde bulunmak, arkasını bırakmamak, takip etmek.

Arka sözcüğünün kullanıldığı fiillerde ise *arka* sözü bir örnek dışında (*el arkasını yere ko*) yalın kullanılmıştır. Bu kullanımlarda da *arka + fiil* birleşiminde fiilin anlam özelliğine göre birleşik fiil anlam kazanmıştır. Bu fiillerden *arka bir et-*, *arka biriktir-*, *arka bir ol-*, *arka dut-* “*destek, birliktelik, kazanç*” anlamlarında iken, *arka dön-* ve *el arkasını yere ko-* ise görece olumsuz anlamlar ifade etmektedir:

Arka bir etmek (arka bir eylemek): Birbirine muzaharat etmek.

Arka bir olmak: Birbirine zahir olmak.

Arka biriktirmek: Yardımcı toplamak, kuvvet peyda etmek.

Arka dönmek: Yüz çevirmek, dönüp kaçmak.

Arka dutmak: Yüklenmek.

El arkasını yere komak: Pes demek, aczini itiraf etmek.

2.3. Karşı-yan karşıtlığıyla ilgili olanlar

TTS’de yatay yer-yön kavramına yönelik *karşı-yan* karşıtlığı bağlamında *arkırı / arkuru*, *aykırı*, *karşu*, *düş / tuş / tüş*; *yan*, *kat*, *kenar*, *kıyı*, *yaka* sözcükleriyle birleşik fiiller oluşturulmuştur.

2.3.1. Karşı ile ilgili olanlar

TTS’de *karşı* kavram alanına yönelik olarak *arkırı / arkuru*, *aykırı*, *karşu* ve *düş / tuş / tüş* sözcükleriyle birleşik fiiller oluşturulmuştur. Bunlardan yalın durumda kullanılan *arkırı / arkuru* sözcüğü; *çık-*, *gel-*, *tut-*, *var-* ve *in-* fiilleriyle birleşik oluşturmuştur. *Arkırı / arkuru / aykırı* sözüyle oluşan birleşiklerde *karşı koyma*, *direnç gösterme*, *engel* anlamlarının ağırlıkta olduğu görülmektedir:

Arkuru çıkmak (arkırı çıkmak): Yolunu kesmek, karşısına çıkmak.

Arkuru gelmek (arkırı gelmek): Karşı koymak, karşısına çıkmak, önüne gerilmek.

Arkuru tutmak: Göğüs germek, maruz olmak.

Arkuru varmak: Karşı koymak.

Aykırı inmak: Yol kesmek, önüne çıkmak.

Karşu sözünün kullanıldığı birleşik fiillerde *karşu + düş-, ol-, var-* kullanımları ile *karşu* sözcüğünün yüklem durumunu almış biçiminin *al-* fiiliyle birliktelik kullanımı olduğu görülmektedir. Ayrıca *karşu* sözcüğünden türemiş *karşula-* biçimi de deyimleşmiş birleşik fiilin fiil unsurunu oluşturabilmektedir (*sözünü karşula-*). Anlam özellikleri açısından *karşu* sözcüğünün kullanıldığı birleşik fiillerde de genel olarak *muhalif olma, bir şeye / kişiye karşı gelme, direnç gösterme* anlamı ağırlıktadır. Bunun dışında *karşu düş-, karşılayı çık-, karşı var-* birleşiklerinde sözcüğün gerçek anlamı doğrultusunda *karşılaş-, tesadüf et-* anlamı vardır:

Karşı düşmek: Karşı karşıya gelmek, tesadüf etmek.

Karşulayı çıkmak: İstikbâl etmek.

Karşu olmak: Muhalif olmak, isyan etmek.

Karşusını almak: Karşısına geçmek, karşısında durmak.

Karşu varmak: 1.Karşı çıkmak, istikbal etmek. 2. Karşılama, karşılaşmak, mukabele etmek.

Sözünü karşılamak: Sözüne karşılık vermek, aksi cevap vermek.

Karşı, ön, yan anlamında olduğu ifade edilen (Duran, 1988: 75) *tuş* sözü TTS'de *düş, tüş* ve *tuş* biçimlerindedir. TTS'de *düş /tüş / tuş* sözcüğünün yer aldığı birleşik fiillere genel olarak *karşı* yön adına denk gelen anlamlar verilmiştir:

Düş eylemek (tüş eylemek, tuş etmek, düş etmek, tuş eylemek, tuş kılmak):

1. Rast getirmek, karşı karşıya getirmek, nail etmek. 2. Müptela kılmak, giriftar etmek, uğratmak. 3. Havale etmek.

Düş gelmek (tüş gelmek, tuş gelmek): Rast gelmek, tesadüf etmek, karşılaşmak.

Düş olmak (tüş olmak, tuş olmak): 1. Yönelmek. 2. Rast gelmek, isabet etmek, musadif olmak, karşılaşmak. 3. Nail olmak, mazhar olmak, erişmek. 4. Delalet etmek, uygun gelmek.

Düş tutmak (tuş tutmak): Bir semte yönelmek.

Düşe gelmek (tuşa gelmek): 1. Hemen gelivermek, birdenbire gelmek. 2. Rast gelivermek, karşılaşıvermek.

Düşüne çıkmak (tuşuna çıkmak): Karşısına çıkmak.

2.3.2. Yan ile ilgili olanlar

TTS'de *yan* kavram alanına yönelik olarak *yan, kat, kenar, kıyı, yaka* sözlerinin birleşik fiillerde kullanımına rastlanmıştır. Bu sözcüklerden daha çok *yan* ismi ile birleşik fiil olduğu görülmektedir. *Kat, yaka, yan, kenar* ve *kıyı* sözcükleri sonrasındaki fiilin istem durumuna göre *yalın, yüklem, bulunma* ve *çıkma* durumunda olabilmektedir. *Yan* kavramıyla ilgili birleşik fiillerden *katını al-, bir yana ol-, yan bas-, yanın al-* “*seçim yapma*” anlamıyla ilgili iken; *yan ver-, kenar çiz-, kıyı çiz-* ise “*kaçınma, tarafsızlık*” anlamlarını içermektedir. *Yan git-* birleşik fiilinde ise “*karşı olma*” anlamı vardır. *Yan*

kavramıyla ilgili *yaka* sözcüğünün *dut-* (<*tut-*) fiiliyle oluşturduğu *yaka dut-* fiilinde ise “bir yönde karar kılma / hareket etme” anlamı vardır:

Bir yana etmek (bir yandan etmek): Bertaraf etmek, ortadan kaldırmak.

Bir yana olmak: Uzaklaşmak, ayrılmak, bir tarafa çekilmek.

Dört yanından tutmak: Kayıtsız, şartsız emir altına almak.

Katında yeri olmak: Yanında hatırı sayılmak, mevkii, ehemmiyeti olmak.

Katını almak: Yanında yer almak.

Kenar çizmek: Yan çizmek.

Kıyı çizmek: Yan çizmek, bir tarafa çekilmek.

Yakayı dutmak: Bir tarafa çekilip gitmek.

Yan basmak: Yanında yer almak, tarafını iltizam etmek.

Yan gitmek: Mübayin, muhalif harekette bulunmak, ünsiyete yanaşmamak.

Yan vermek: Yan çizmek, uzak durmak, arka çevirmek, kaçınmak.

Yanbaşı gelmek: 1. Tokuşmak, çarpışmak. 2. Denk olmak, müsavi gelmek.

Yanın almak: Yanına yaklaşmak, yanında bulunmak.

2.4. İleri-geri karşıtlığıyla ilgili olanlar

TTS’de ileri-geri karşıtlığı bağlamında sözcüklerin Eski Anadolu Türkçesindeki fonetik biçimleri olan *ilerü* ve *gerü* sözcükleriyle birleşik fiil oluşturulmuştur.

2.4.1. İleri ile ilgili olanlar

TTS’de *ilerü* sözcüğü *çek-*, *dut-* / *tut-*, *gel-*, *getür-*, *ilet-* ve *tur-* fiilleriyle birliktelik kullanımı sergilemektedir. *İlerü* sözcüğünün yer aldığı birleşik fiillere, genel olarak *ortaya çıkarma*, *üstün tutma*, *üstün sayma* gibi anlamlar verildiği görülmektedir. *İlerü* sözcüğüyle oluşan birleşik fiillere verilen anlamlarda *yukarı* (üstün, yükselt-), *ön* ve *orta* kavramları da dikkat çekmektedir:

İlerü çekmek: İlerletmek, yükseltmek.

İlerü dutmak (ilerü tutmak): 1. İleri sürmek, öne sürmek, teklif etmek. 2. Üstün saymak, efdal addetmek.

İlerü gelmek (ileri gelmek): 1. Ortaya çıkmak, öne çıkmak, meydana gelmek, zuhur etmek. 2. Terakki etmek, ilerlemek, yükselmek, ileri gitmek.

İlerü getirmek (ilerü getürmek): 1. Ortaya getirmek, meydana koymak. 2. İleri sürmek, ortaya atmak.

İlerü iletmek (ileri iletmek): İleri götürmek, devam ettirmek, başa çıkarmak.

İlerü turmak: Beri gelmek, meydana çıkmak, ortaya çıkmak.

2.4.2. Geri ile ilgili olanlar

TTS’de *gerü* sözcüğüyle oluşan birleşik fiillerin *dut-* / *tut-*, *kar-*, *ko-* ve *turgur-* fiilleriyle birliktelik kullanımı vardır. Bunlardan *dut-* / *tut-*, *ko-* ve *turgur-* fiilleriyle

oluşanlarda *uzaklaştırma*, *erteleme*, *engelleme* gibi görece olumsuz anlamlar ifade edilmektedir:

Gerü dutmak (gerü tutmak): Uzak bulundurmak, geri bırakmak, bertaraf etmek.

Gerü karmak: İrkilmek, geri dönmek; ihtiraz etmek.

Gerü komak: Tehir etmek, geri bırakmak. 2. Alıkoymak, mani olmak.

Gerü turgurmak: Alıkoymak, geri bırakmak

2.5. İç-dış karşıtlığı ile ilgili olanlar

TTS'de *iç-dış* karşıtlığı bağlamında *iç* ve *taşra / daşra* sözcükleriyle birleşik fiil oluşturulmuştur.

2.5.1. İç ile ilgili olanlar

TTS'de *iç* kavran alanına yönelik olarak *iç* sözcüğüyle oluşturulan deyimleşmiş birleşik fiillerde *iç* sözcüğü daha çok insan bedeninin içi bağlamında kullanılmıştır. Bunlardan *iç* sözcüğünün *geçür-*, *geç-*, *git-*, *yürüt-* fiilleriyle kullanılan biçimlerinde “*ishal olma*, *hastalık*” anlamı varken; *içi dol-*, *içi göyün-*, *içi taş-*, *içi kop-*, *iç karart-* fiillerine “*acı*, *heyecan*, *bunalım*, *sıkıntı*, *karamsarlık*” gibi daha çok insanın duygu durumunu ifade eden anlamlar yüklenmiştir:

İç geçürmek: İshal vermek.

İçi dolmak: Ağlayacak hale gelmek.

İçi gitmek (içi geçmek): İshal olmak.

İçi göyünmek (içi göynüme): Yüreği yanmak, muztarip olmak.

İçi kopmak: Çok heyecanlanmak.

İçin bağlamak: Peklik vermek.

İçini geçürmek: İshale uğratmak.

İçin öttürmek: Göğsünden hırıltılı ses çıkarmak.

İçi taşmak: Çok bunalmak, tahammül edemez hale gelmek.

İçi yürütmek (içini yürütmek): Liynet vermek, ishal vermek.

İç karartmak: Ümitsizliğe düşmek.

2.5.2. Dış ile ilgili olanlar

TTS'de *dış* kavran alanıyla ilgili olarak *daşra / taşra* sözcüğünün *aş-*, *kal-*, *sal-* ve *vur-* fiilleriyle birliktelik kullanımlarından oluşan fiillerle karşılaşılmaktadır. Bu fiillerden *sal-* ve *vur-* ile oluşanlar “*belirginleştirme / gösterme*, *açığa vurma*” anlamında iken, *daşra kal-* “*yoksunluk*”, *daşra aş-* ise “*sınırı aşma / hadsizlik*” anlamlarında kullanılmıştır:

Daşra aşmak (taşra aşmak): Dışarı çıkmak, haddi tecavüz etmek.

Daşra kalmak (taşra kalmak): Yoksun kalmak, uzak kalmak.

Daşra salmak (taşra salmak): Açığa vurmak.

Daşra vurmak (taşra salmak): Açığa vurmak, izhar etmek.

2.6. Sağ-sol karşıtlığıyla ilgili olanlar

Kültürel bağlamda genellikle yer-yön sözcüklerinden *sağ* sözcüğüne olumlu, *sol* sözcüğüne ise olumsuz anlamların yüklendiği görülür (Türk, 2004). Bu bağlamda TTS'de *sag* ve *sol* sözcüklerinin kullanıldığı az sayıdaki deyimleşmiş birleşik fiilde de *sag* sözcüğüne “*doğru, gerçek*” anlamları verilirken; *sol* sözcüğüne “*ters, terslik*” anlamı verilmiştir. TTS'de Türkçede “*sağ*” için kullanılan *oᅇ* sözünün ise birleşik fiillerde kullanımına rastlanmamıştır:

Sagdan söylemek: Sahih, doğru, gerçek söylemek.

Sag esen yürümek: Sıhhat ve selamete ömür sürmek.

Sag işi sol olmak: İş tersine dönmek.

Sol işi sag olmak: İş yoluna girmek ters işi düzelmek.

2.7. Yer-yön kavram alanıyla ilgili diğer sözcüklerle oluşanlar

TTS'de yer-yön kavram alanıyla ilgili olarak *ara*, *çevre*, *yön* gibi yer-yön kavramıyla ilgili sözcüklerle de birleşik fiiller oluşturulmuştur. Bunlardan *ara* sözcüğüyle ilgili fiillerde *ara* sözcüğüne *orta* anlamı verilmiştir. *Çevre* sözcüğü *dört bir yan*, *etraf* anlamında kullanılmıştır. *Dut-* / *tut-* fiiliyle birlikte kullanılan *yön* sözcüğü ise “*belli bir yönde karar kılmak, yönelmek*” anlamında kullanılmıştır:

Aradan götürmek: Ortadan kaldırmak.

Aradan götürülmek: Ortadan kaldırılmak.

Çevre almak (çepçevre almak): Etrafını sarmak, kusatmak.

Çevre çalmak: Etrafı yoklama, araştırmak.

Çevresini bağlamak: Etrafını kuşatma, muhasara altına almak.

Yön dutmak (yön tutmak): Yüzünü bir yöne çevirmek, teveccüh etmek, yüz tutmak.

2.8. Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine yer-yön sözleriyle oluşan deyimleşmiş birleşik fiiller

Yatay ya da dikey yer-yön sözlerinin Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine artarak deyimleşmiş birleşik fiillerde kullanımıyla karşılaşılır. Bu çerçevede Eski Türkçede yer-yön sözleriyle oluşturulmuş *ara çak-*, *ara kir-*, *ara tur-*; *arka bér-*, *arka bol-*, *arka yülek bol-*, *arkada oltur-*, *arkası bol-*, *arkası sın-*, *art arka bol-*, *éki arka bol-*, *art basut bol-*; *içtin taştın bol-*, *içlig bol-*; *öngdi ur-*, *öngi két- / kéter-*, *öngini songını sakın-*; *adakin örü tik-*; *ıda taştı kal-*, *taşra tokı-*; *tüü tüpi yokaru tur-*, *yügerü bol-*, *yügerü kel-*, *yügerü kıl-*, *yügerü tur-*; *başı üze tüş-* gibi deyimleşmiş birleşik fiillerle karşılaşılmaktadır (Şen, 2017: 248-268).

Türkiye Türkçesinde *aşağı-yukarı*, *ileri-geri*, *ön-arka*, *karşı-yan* gibi dikey ya da yatay yer-yön kavramıyla ilgili sözlerle oluşturulan *arası açıl-*, *içine akıt-*, *arka al-*, *ateş altına al-*, *avucunun içine al-*, *ayak altına al-*, *etrafını al-*, *göz önüne al-*, *içeri al-*, *içine al-*, *idare altına al-*, *işi üstüne al-*, *kanat altına al-*, *karşılık al-*, *karşıya al-*, *öne al-*, *ön*

planda yer al-, önünü al-, paçayı aşağı al-, silah altına al-, sözü geri al-, üzerine (üstüne) al-, yanına al-, yön al-, geri aldir-, göz önüne alın-, üzerinde anlaş-, yön ara-, bir kenara at-, bir yana at-, dışa at-, geriye at-, içe at-, içinden atama-, ortaya at-, öne at-, üstten at-, üzerinden at-, yüksekten at-, ileri atıl-, arkadan bak-, beri bak-, dışarıdan bak-, yan bak-, yukarıdan bak-, yüksekten bak-, üstüne bas-, yan bas-, karşılık bekle-, önünde belir-, ardını bırak-, arkada bırak-, bir kenara bırak-, sağ bırak-, yanına bırakma-, içinde birik-, içini boş-, ilerde bulun-, karşı karşıya bulun-, içi burk- / burkul-, üste çek-, üzerine çek-, yana çek-, aradan çekil-, geri çekil-, içine çekil-, kıyıya çekil-, arka çevir-, aradan çık-, arka çık-, çizgi dışına çık-, çizmeden yukarı çık-, huzuruna çık-, içi çık-, içinden çık-, karşı çık-, öne çık-, üste çık-, yana çık- gibi birçok anlamca kalıplaşmış-deyimleşmiş birleşik fiil yer almaktadır (Öztürk, 2008). Ölçünlü Türkiye Türkçesi dışında, Türkiye Türkçesi ağızlarında *arkırı gel-, aşağı al-, aşağıdan gel-, aşağıdan götürül-, aşağıdan söyle-* (DS I, 327, 349), *dışa git-, dışarlık ol-, dışılığı az-, dışılığı gel-, dışılığı gelme-, dışılık verme-* (DS IV, 1993:1473-1474), *dışlık dep-* (BAAD, 1996: 288), *öneği ol-, öneği söyle-* (DS IX, 3337), *solak davul döv-* (DS X, 3666), *yaka ol-, yan çal-, yan çek-* (DS XI, 4127, 4162, 4163) gibi deyimleşmiş birleşik fiillerle de karşılaşılır.

TTS'deki yer-yön sözleriyle ilgili birleşik fiiller Türkiye Türkçesi (TT) ile karşılaştırıldığında TTS'de yer alan fiillerin büyük bir bölümü Türkiye Türkçesi sözcük varlığında da eş ya da yakın anlamlı veya anlam açısından farklılaşmış karşılıkları ile yer alabilmektedir. Bu bağlamda bazı kullanımlarda isim unsurunun aldığı durum ekinde değişiklik göze çarparken: *yüksek uç-* (TTS) / *yüksekten uç-* (TT) gibi; bazı kullanımlarda ise yer-yön sözcüğünde veya yer-yön sözcüğünden sonra gelen fiil unsurunda farklılıkla karşılaşılmalıdır: *Aradan götür-* (TTS) / *ortadan kaldır-* (TT), *ardınca git-* / *ardına düş-*, *arkuru var-* / *karşı koy-*, *aşaga ko-* / *aşağı gör-*, *aşağı kal-* / *geri kal-*; *daşra vur-* / *açığa vur-*; *düş gel-* / *rast gel-*, *içi taş-* / *içi sıkıl-*; *ilerü dut-* / *ileri (öne) sür-*, *kenar çiz-* / *yan çiz-*. Bazı kullanımlarda ise anlam açısından farklılıkla karşılaşılmalıdır, örneğin TTS'de *yan bas-* fiili "*yanında yer almak, tarafını belli etmek*" anlamında iken TT'de *yan bas-* fiili "*bir işte aldanmak, dürüst davranmamak, kaypaklık etmek*" anlamıyla kullanılmaktadır (Togay, 2017: 75- 200).

3. Sonuç ve Değerlendirme

Batı Türkçesi bağlamında TTS'de yer-yön sözlerinin kullanıldığı deyimleşmiş birleşik fiillerde *aşağı-yukarı, ön-arka, karşı-yan, ileri-geri, iç-dış, sağ-sol* karşıtları ile bunların dışında *ara, çevre* ve *yön* sözleriyle oluşturulmuş deyimleşmiş birleşik fiiller tespit edilmiştir. *Yer-yön bildiren sözcük + fiil* birlikteliğinden oluşan deyimleşmiş birleşik fiillerde, fiilin önündeki yer-yön sözcüğü yalın durumda ya da fiilin istem durumuna göre yükleme, yönelme, bulunma, çıkma ve eşitlik durumunda olabilmektedir. Genel olarak TTS'de yer-yön kavramıyla ilgili sözlerin *eyle-, kıl-, et-, ol-* yardımcı fiilleriyle birleşik fiil biçimi kazandığı görülmektedir: *Aşaklık eyle-* / *kıl-, üzerine ol-, yukarı ol-, yüce eyle-, yücelik et-, öñürdi ol-, ardınca ol-, karşı ol-, düş ol-, bir yana et-* vb. Yer-yön sözleri *et-, eyle-, kıl-* ve *ol-* yardımcı fiilleri dışında farklı fiillerle de birleşik oluşturmaktadır. Buna göre *aşağı* kavramıyla ilgili sözlerin *ko-, kal-, var-* fiilleriyle; *yukarı* kavramıyla ilgili sözlerin *tut-, kalk-, tur-, gel-, agla-, düş-, gir-, sür-, ugra-, ur-, uç-* fiilleriyle; *ön* kavramıyla ilgili sözlerin *gel-, al-, ko-, bırak-, ver-, dut-* fiilleriyle; *arka* kavramıyla ilgili sözlerin *al-, at-, uy-, bas-, git-, sür-* fiilleriyle; *karşı* kavramıyla ilgili sözlerin *çık-, gel-*,

tut-, var-, in-, düş- fiilleriyle; *yan* kavramıyla ilgili sözlerin *tut-, al-, çiz-, bas-, git-, ver-, gel-* fiilleriyle; *ilerü* sözünün *çek-, dut-, gel-, götür-, ilet-, tur-* fiilleriyle; *gerü* sözünün *dut-, kar-, ko-, turgur-* fiilleriyle; *iç* sözünün *geçür-, dol-, git-, geç-, göyün-, kop-, bagla-, öttür-, taş-, yürüt-, karart-* fiilleriyle; *dışla* ilgili *daşra / taşra* sözünün *aş-, kal-, sal-, vur-* fiilleriyle; *sağ* sözünün *söyle-, yürü-* fiilleriyle birleşik oluşturduğu görülmektedir. Bunların dışında *ara* sözü *götür-* fiiliyle; *çevre* sözü *bagla-, al-, çal-* fiilleriyle; *yön* sözü ise *tut- / dut-* fiiliyle birleşik oluşturmuştur. İncelemede ele alınan birleşiklerdeki fiiller çoğunlukla geçişli fiillerden oluşmaktadır: *Ko-, al-, ver-, ur-, dut- / tut-, götür-, ilet-, çek-* vb. *Yer-yön sözcüğü + fiil* birleşiminde en sık *tut- / dut-* fiiline rastlanmaktadır: *Yüce dut-, öñürdi dut-, arka dut-, arkuru tut-, düş dut- / tut-, ilerü dut- / tut-, gerü tut- / dut-, yön dut- / tut-*. TTS'de yer-yön karşıtlıkları çerçevesinde belirlenen deyimleşmiş birleşik fiillerin sayısal dökümü yapıldığında tablo1'deki verilerle karşılaştırıldı:

KARŞITLILIKLAR	SAYISI	ORANI
Aşağı-yukarı	31	% 26
Aşağı (alçak, aşağı, aşağı, aşağı)	10	
Yukarı (ulu, üst, üzeri, yukarı, yüce, yüksek)	21	
Ön-arka	22	% 19
Ön (ön, öñürdi, önegülük, iley)	9	
Arka (art, arka)	13	
Karşı-yan	30	% 25
Karşı (arkuru / arkırı, aykırı, düş/tuş /tüş)	17	
Yan (yaka, yan, kat, kenar, kıyı,)	13	
İleri-geri	10	% 8
İleri (ilerü)	6	
Geri (gerü)	4	
İç-dış	15	% 13
İç (iç)	11	
Dış (daşra / taşra)	4	
Sağ-sol	4	% 3
sağ	2	

Sağ +sol	2	
Diğer (ara, çevre, yön)	6	% 5
TOPLAM	118	

Tablo-1

Tablo 1'deki veriler doğrultusunda TTS'de yer-yön kavram alanıyla ilgili fiillerin % 26'sı dikey yer-yön kavramlarından *aşağı-yukarı* karşıtlığıyla ilgilidir. Yatay yer-yön karşıtlığından oluşan sözlerin kullanıldığı fiillerin yaklaşık % 19'u *ön-arka*; % 25'i *karşı-yan*, % 8'i *ileri-geri*, % 13'ü *iç-dış*, % 3'ü *sağ-sol* karşıtları ve % 5'i de diğer yer-yön bildiren sözlerden oluşmaktadır. TTS verileri bağlamında ele alınan deyimleşmiş birleşik fiillerin yaklaşık % 51'i *aşağı-yukarı* ve *karşı-yan* karşıtlığıyla ilgili yer-yön sözcükleriyle oluşan birleşik fiillerdir. Bu durum, anlamlandırma sürecinde Türk dili konuşurlarının düşünce düzleminde *aşağı-yukarı* ve *karşı-yan* kavramlarından daha çok yararlandığı sonucunu da göstermektedir.

Yer-yön sözlerinin kullanıldığı fiillere anlam açısından bakıldığında ilgili deyimleşmiş fiillerin *alçakgönüllülük, değersizlik, güçlük / zorluk, utanma / mahcubiyet, itibar / büyüklük / yücelik / üstünlük / güç, büyülenme / kibir, ısrar / kararlılık, bırakma / vazgeçme / erteleme, engel / karşı koyma / direnç gösterme, seçim yapma, kaçınma / tarafsızlık, fırsat, destek / birliktelik / kazanç, hastalık, acı, heyecan, bunalım / sıkıntı, karamsarlık / ümitsizlik, açığa vurma, sınır tanımazlık, yoksunluk, doğruluk / sağlık, terslik* gibi farklı anlam alanlarına yönelik kullanımları söz konusudur (Bk. Tablo 2):

ANLAM ALANI	İLGİLİ DEYİMLEŞMİŞ BİRLEŞİK FİİL
ALÇAKGÖNÜLLÜLÜK	<i>alçak ol-, aşak var-, aşaklık eyle- / kıl-</i>
DEĞERSİZLİK	<i>aşaga kıl-, aşaga ko-, aşaga kal-</i>
GÜÇLÜK / ZORLUK	<i>eli taş altında kal-</i>
UTANMA / MAHCUBİYET	<i>başı aşaga ol- sözün altında kal-</i>
İTİBAR / BÜYÜKLÜK / YÜCELİK / ÜSTÜNLÜK / GÜÇ	<i>eli üstün ol- katında yeri ol- yüce dut- yüce eyle-</i>

	ulu tut- ilerü çek- ilerü dut- ilerü gel-
BÜYÜKLENME / KİBİR	ululuk et- kendüyi yüce tut- sözü yücelt- yücelik et- yüksek uç-
ISRAR / KARARLILIK	üstüne düş- üzerine ol- üzerine sür- ardına uy- ardınca git- ardınca ol- ardın sür- ardın bas-
BIRAKMA / VAZGEÇME / ERTELEME	ardına at- el arkasını yer ko- arka dön- gerü ko- gerü turgur-
ENGEL / KARŞI KOYMA / DİRENÇ GÖSTERME	ileyini al- ön gel- arkuru çık- arkuru gel- arkuru tut- arkuru var- aykırı in- karşu ol- karşusını al- karşu var- sözünü karşıla- yan git-

SEÇİM YAPMA	katını al- bir yana ol- yan bas- yanın al- yaka dut-
KAÇINMA / TARAFSIZLIK	yan ver- kenar çiz- kıyı çiz-
FIRSAT	ön ver-
İTAAT	önünde baş ko- dört yanından tut-
DESTEK / BİRLİKTELİK / KAZANÇ	arka bir et- arka bir ol- arka biriktir- arka dut-
HASTALIK	iç geçür- içi git- / geç- içini geçür- için öttür- içi / içini yürüt-
ACI	içi dol- içi göyün-
HEYECAN	içi kop-
BUNALIM / SIKINTI	içi taş-
KARAMSARLIK / ÜMİTSİZLİK	iç karart-
AÇIĞA VURMA	daşra / taşra sal- daşra / taşra vur-
SINIR TANIMAZLIK	daşra / taşra aş-
YOKSUNLUK	daşra / taşra kal-
DOĞRULUK / SAĞLIK	sagdan söyle- sag esen yürü- sol işi sag ol-
TERSLİK	sag işi sol ol-

Tablo-2

Sonuç olarak dil kullanıcısının düşünce ve eylem dünyasındaki önemli kavramlardan biri olan yer-yön kavram alanına yönelik sözler, Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine uzanan süreçte Türk dili konuşurlarının sözcük varlığında geniş bir kullanım alanı bulmuş, bu geniş kullanım alanı deyimleşmiş birleşik fiillerde de kendini göstermiş ve göstermektedir. TTS'de *yer-yön sözü + fiil* diziliminden oluşan birleşik fiillerde de geniş bir kullanım alanı bulan yer-yön sözcükleri gerek birliktelik kullanımları gerekse anlam özellikleri açısından Türkçenin deyim ve birleşik fiil varlığına zengin veriler sunmaktadır.

KAYNAKLAR

- AKSAN, D. (1999). *Anlambilim. Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- ATABAY, N., ÖZEL, S., KUTLUK, İ. (2003). *Sözcük Türleri*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- BAAD (1996): *Bölge Ağzlarında Atasözü ve Deyimler*. Ankara: TDK Yayınları.
- BANGUOĞLU, T. (1990). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- DS I, IV, IX, X, XI (1993): *Derleme Sözlüğü I, IV, IX, X, XI*. Ankara: TDK Yayınları.
- DURAN, S. (1988). Türkçede Cihet ve Mekân Gösteren Ek ve Sözler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Bellekten-1956*. TDK Yayınları.
- ERGİN, M. (1989). *Türk Dil Bilgisi*, 18. Baskı, İstanbul: Bayrak Basım-Yayın-Tanıtım.
- KOÇ, N. (1996). *Yeni Dilbilgisi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yayınları.
- LAKOFF-JOHNSON (2015). *Metaforlar Hayat, Anlam ve Dil*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- ÖZTÜRK. D. (2008). *Türkiye Türkçesinde Anlamca Kaynaşmış-Deyimleşmiş Birleşik Fiiller*. Ankara: TDK Yayınları
- SAĞLIK ŞAHİN, G.S. (2009). Türk Dilinde Yön Gösteren Karşıtlıklar: Aşağı-Yukarı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. Cilt 6, S: 3 Eylül-2009. s. 18-32.
- ŞEN, S. (2017). *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*. Ankara: TDK Yayınları.
- TTS (1972): *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü I-VI*. Ankara: TDK Yayınları.
- TÜRK, V. (2004). Sağ , Orj , Sol Sözleri ve Kavram Alanları. *Türkbilgisi*. 2004/7: 125-136.
- TOGAY, Ü. (2017). *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü'nde Deyimler*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.